

A személy fogalmának többféle jelentéséről

ALEXANDER BAUMGARTEN

A személy fogalmának köznapi jelentése egy dilemma elé állítja az embert: azt tartjuk általában az individuumból, hogy *személyként* kell kezelnünk, hogy nem tekinthető csupán – a kanti értelemben vett – eszköznek, s nem szűkíthető le valamiféle meghatározó funkcióra.¹ Másfelől azonban, ugyanebben a köznapi jelentésben, a személyt egy olyan megragadhatatlan valaminek tartjuk, mely szembenáll mindazzal, ami az emberi cselekvés,

¹ A román eredetiben a funkció fogalmát a szerző lényegében a meghatározó jegy, meghatározó tulajdonság szinonimájaként használja. Azt, hogy a fordításban mégis a magyartalanabb *funkció* szót használtuk, a Gabriel Marcel gondolataival vont állandó párhuzam magyarázza. Marcel *Az ontológiai misztérium tételezése és konkrét megközelítései* című tanulmányában a következőket írja a funkció fogalmáról: „Napjainkat számomra az látszik jellemezni, amit kétségtelenül a funkció-fogalom *kizökkenésének* lehetne nevezni. A funkció szót itt egészen általános jelentésében veszem, abban, mely egyidejűleg foglalja magába a vitális funkciókat és a szociális funkciókat. Az egyén úgy igyekszik feltűnni önmaga előtt és mások előtt is, mint egyszerű funkcióköteg. Rendkívül mély és történelmi okoknál fogva, melyeket kétségkívül még csak részben ragadunk meg, az egyén oda jutott, hogy önmagát egyre inkább mint halmazát kezelje olyan funkcióknak, melyek hierarchiája problematikusnak, mindenesetre mint a legellentétebb interpretációknak alávetett jelenik meg előtte.” (A fordító jegyzete)

létezés vagy birtoklás². Itt meg kell jegyeznünk, hogy a létezés (mibenlét) szót ravasz megfontolásból helyeztük a másik kettő közé.

A személy-fogalom jelentésének e dilemmája abból a tehetetlenségből fakad, hogy a személyt csupán mint tetteivel, mibenlétével és birtoklásával szembeállítottat tudjuk elképzelni, s következésképpen mindezeket a funkciókat személytelenekként tételezzük. Egy ilyenfajta álláspontot vall például Gabriel Marcel, aki e *Positions et approches du mystère ontologique* című tanulmányában azt írja, hogy az ember ontológiai misztériuma csak akkor ragadható meg, ha előbb „zárójelbe tesszük” az összes emberi funkciókat. Ebben a megközelítésben azonban nem teljesen világos számunkra, hogy személy és funkció egyszerű megkülönböztetéséről, vagy tulajdonképpeni ellentétéről van szó.

Ahhoz, hogy ezt a kérdést tisztázni tudjuk, a latin *persona* jelentéseire kell visszautalnunk. Itt nem annyira a szó etimológiájára gondolunk – mely szempontunkból egyelőre irreleváns –, hanem inkább arra a jelentésre, melyet elsőként Boethius, majd aztán az Aquinói Szent Tamásig terjedő középkori tradíció tulajdonított a fogalomnak. *Liber de duabus naturis* című művében Boethius a személyt úgy határozza meg mint „racionális természettel bíró individuális szubsztanciát”-t. Boethius meghatározását Aquinói Szt. Tamás jóval később megpróbálja úgy átvenni, hogy a szubsztancia terminust a görög ὑποστάσις-szal azonosítja, rámutatva ezzel a szó elsődleges, illetve analógiás jelentéseire. Szent Tamás szerint a személy ugyan értelemmel rendelkező szubsztancia, ám ezalatt nem mibenlétet vagy esszenciát, hanem egy olyan szubjektumot (szubszisztenciát) értünk, melyről valami állítható. Ettől a tézistől látszólag egyenes út vezet Gabriel Marcel distinkciójáig, ám a tomista elemzést továbbkövetve számolnunk kell még egy jelentős problémával: hogyan magyarázható, hogy a *személy*; fogalma elsődleges értelemben csupán Istenre alkalmazható, s eképpen a szentháromságon belüli viszonyra szorítkozik, míg az ember esetében a terminus kizárólag analogikusan használható? A probléma a maga során két újabb kérdést vet fel: miért nem tekinthető az ember, a szó elsődleges értelmében, személynek, valamint, hogy akkor miért személyek mégis az angyalok?

Ez utóbbi kérdés különösen fontosnak tűnik számunkra, hiszen a középkor angeológiai tradíciójában az angyalok nem többek pusztán funkcióknál. Szent Tamás ezt úgy fejezi ki, hogy az an-

² A birtoklás fogalma szintén Gabriel Marceltól származik. A birtoklás Marcel szerint az az alapvető emberi beállítódás, melyben az eltárgyasító és birtokba vevő magatartás nyilvánul meg a világ, az embertárs és önmagunk felé. (Ford.jegyz.)

gyalok bármely faja (speciese) mögött lényegében egyetlen angyal (individuum) rejtőzik: az, amelyik saját fajtáját hordozza.³ De akkor mégis hogyan magyarázható, hogy az ember viszonylatában a személyt és a funkciót szembeállítjuk?

E kérdések megválaszolásakor ismét vissza kell utalnunk az európai filozófia kezdeteihez, Arisztotelészhez, Plótinoszhoz és Prokloszhoz. Arisztotelésznél a szubsztancia fogalmának többféle jelentése van, melyek közül Boethius kettőt vesz át: a szubsztanciának mint létnek, illetve mint lényegnek a jelentését (*quod est et id quod est*). A XIII. század újplatonizmusában – mely tulajdonképpen egy sor kétes eredetű művön alapszik, mint amilyen például a híres *Liber de Causis*, melyet eredetileg Arisztotelésznek tulajdonítottak, s csak később értelmezték egy Proklosz-mű kommentárjaként – létnek és lényegnek e különbsége azonban már arra, a keresztény középkor számára igen jelentős differenciára utal, mely teremtő lét és teremtett lét között húzódik. Az újplatonikus tézis szerint a teremtett létnek a teremtő lét (vagyis az Egy) irányába történő kiteljesedése bizonyos fokozatosságot mutat. Az Egyben való részesedés e gondolata aztán Aquinói Szt. Tamásnál is megjelenik, ahol a részesedés modellje a neoplatonikus séma és a boethiusi distinkció sajátos együttese. Ennek megfelelően a hierarchia csúcsán Isten található, kinek létezése és lényege egybeesik, s lényege nem más mint személye. A részesedés mértékének csökkenő vonalát követve, rátalálunk aztán az első nem tökéletes létezőkre: azaz az angyalokra, melyeknek már teremtett létük van. Részesednek abban az értelemben, hogy feltétlenül törekszenek az Istennel való egységre, ám teremtett létük folytán formálisan különbséget tesznek létezés és lényeg között. A formális különbség itt azt jelenti, hogy jóllehet létezés és lényeg között igen elenyésző a különbség, ezek mégsem azonosíthatók az Istenhez fogható mértékben. Az angyalok eképpen már nemcsak személyek, hanem egyszersmind funkciók is.

Ebben az újplatonizmustól örökölt középkori hierarchiában az utolsó értelemmel rendelkező teremtmény az ember. Létezésének már materiális jellege is van, s ezért esetében létezés és lényeg még határozottabban elkülönül. Az angyalokkal szemben, me-

„A második módon az esszencia a teremtett értelmes szubsztanciákban található, melyekben a létezésük más mint az esszenciájuk, jóllehet esszenciájuk matéria nélkül létezik (...) *Eme szubsztanciák körében nem található több individuum egy speciesben*, amint azt mondottuk, csak az emberi lélek esetében, a test miatt, amellyel egyesül.” – in: Aquinói Szt. Tamás: *A létezőről és a lényegről*, Bp., Helikon, 1990, 71. (Ford. jegyz., kiemelés tőlem)

lyeknél – mint láttuk – egy fajban csak egy individuum létezhet, az embernél a species több különböző individuum együttesét jelenti. Embernek és angyalnak mégis van egy közös vonása, s ez nem más, mint az Istenből való részesedés, az Istenben való részvétel. Ez a tény hordozza aztán az eredeti egység visszaállítására irányuló angyali és emberi törekvést. Ontológiai nyelvezetet használva a fenti tézis lényegében a következőt jelenti: a létező valóságának (autenticitásának) jelentése nem lehet más, mint a létező alapjául szolgáló létben való közvetlen részvétel. A *persona* terminust kifejtő középkori gondolat szerint angyal és ember személye annyiban valódi, amennyiben vissza tudja állítani létezés és lényeg eredeti egységét. Az ember számára ez az egység tulajdonképpen egy „különbségben rejlő egység”, mely különbség mégsem tételezhető szubszisztencia és funkció ellentétéként.

Úgy tűnik azonban, hogy napjaink gondolkodásában ennek a differenciának a *felvállalását* a különbség *megvalósításának* igénye hatja át – s ez az az illúzió, mely Gabriel Marcel gondolkodását is befolyásolja. Az újplatonikus gondolkodás részesedés-elve szempontjából ez a szubsztitúció teljesen elhibázottnak tűnik, napjaink gondolkodása mégis felvállalja.

Vizsgáljuk meg a következő kijelentést: *Én halász vagyok*. Nyilvánvaló, hogy itt személyem (*én*) egy sajátos funkciót állít magáról (azt, hogy *halász*). Mégis, mikor felteszem a *mi vagyok?* kérdést, sem halásznak, sem utazónak, sem szerelmesnek stb. nem tartom magam, hanem személyemet valahol a predikátumok (funkciók) mögött – vagy éppenséggel *ezzel szemben* – helyezem el. A létezésben való részvétel (hogy a középkori gondolatot idézzük) ugyanis arra indít, hogy az *én halász vagyok* kijelentésben valami többletet, valami mást tételezzek. Ez a valami pedig nem más mint a platóni $\sigma\mu\kappa\rho\nu\ \tau\iota$, azaz a *vagyok* szó. A *vagyok* eképpen *felvállalt* differenciát jelent, mégpedig abban az értelemben, hogy rendelkezhettem volna egészen más indentitással, lehettem volna egészen más mint halász.

Tisztázódní látszik tehát az a ravasz megfontolás, mely alapján a létezést a birtoklás és cselekvés kategóriái közé állítottuk: a különböző funkcióktól elhatárolt lét (a van) illuzórikus menedéke ugyanis csak annyiban legitim, amennyiben a lét (a van) nem predikátum. A különböző predikátumok (funkciók) felől közelítve azonban ez a „menedék” kétségtelenül hamis, hiszen ezeket is átfogja a létige – ha nem máskor, akkor legalább kimondásukkor.

Fordította: Tonk Márton